

รูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลง
ทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

Learning Models Based on Social Capital for Coping with
Economic and Social Changes in Special Economic Zones

นิสรรา ใจซื่อ¹ และ จรูญศรี มาดิลกโกวิท²

Nissara Jaisue¹ and Charoonsri Madiloggovit²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ 2) วิเคราะห์การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และ 3) นำเสนอรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาภาคสนาม 2 ชุมชน โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผลการวิจัย พบว่า 1) ทุนทางสังคม ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนประเพณี วัฒนธรรม และทุนสถาบัน 2) การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประกอบด้วย วิธีการเรียนรู้ จำนวน 11 วิธี เนื้อหา/ องค์ความรู้ จำนวน 15 เรื่อง แหล่งเรียนรู้ จำนวน 10 แหล่ง และ กลไกการขับเคลื่อนการเรียนรู้ จำนวน 9 กลไก 3) รูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประกอบด้วย 1) รูปแบบผู้นำขับเคลื่อนชุมชน 2) รูปแบบสมาชิกในชุมชนขับเคลื่อนชุมชน และ 3) รูปแบบหน่วยงานภายนอกขับเคลื่อนชุมชน

คำสำคัญ: รูปแบบการเรียนรู้, ทุนทางสังคม, การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม, เขตเศรษฐกิจพิเศษ

Article Info: Received 22 May, 2017; Received in revised form 22 October, 2018; Accepted 27 November, 2020

¹ นิสิตศึกษานิพนธ์ สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: nissaraj@yahoo.com

Ph.D. Candidate in Development of Education Division, Department of Educational Policy Management and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: nissaraj@yahoo.com

² อาจารย์ประจำภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: charoonsri@hotmail.com

Lecturer in Department of Educational Policy Management and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University
Email: charoonsri@hotmail.com

Abstract

This research aimed to 1) study the social capital of the community in Special Economic Zones, 2) analyse the learning in social capital usage of the community for coping with economic and social changes in Special Economic Zones, and 3) present learning models formed on the basis of community social capital learning for coping with economic and social changes in Special Economic Zones. The researcher adopted qualitative research methods for field study in two communities via in-depth interviews, group discussions and non-participant observation. The research outcomes can be summarized as follows: 1) Social capital consists of human capital, tradition, culture capital and organisation capital; 2) Learning how to use community social capital for coping with economic and social changes in Special Economic Zones consists of 11 learning methods, 15 contents, 10 learning centres, and 9 learning mechanisms of mobilisation; and 3) The learning model formed on the basis of community social capital for coping with economic and social changes in Special Economic Zones consists of A) Leader-driven Community Model, B) Community Members-driven Community Model, and C) External Organisation-driven Community Model.

Keywords: learning models, social capital, economic and social changes, special economic zones

บทนำ

การที่ประเทศไทยเป็นสมาชิกของอาเซียนหรือสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN: Association of Southeast Asian Nations) ซึ่งเป็นองค์การความร่วมมือในระดับภูมิภาค อาเซียน ก่อตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางสังคม และส่งเสริมสันติภาพ ตลอดจนเสถียรภาพในภูมิภาค รวมทั้งสร้างความร่วมมือสนองตอบผลประโยชน์และความต้องการของประเทศสมาชิก ทำให้ประเทศไทยได้รับประโยชน์จากความร่วมมือกับประเทศสมาชิกอาเซียนในหลาย ๆ ด้าน เช่น ทางด้านประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างประเทศสมาชิก ในการสร้างสันติภาพและแก้ไขปัญหาข้อพิพาทต่าง ๆ ด้วยสันติ ทางด้านประโยชน์ของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ทำให้เกิดการค้าสินค้าที่เป็นตลาดใหญ่ เป็นฐานการส่งออกสำคัญไปยังตลาดนอกประเทศ ส่งเสริมการเคลื่อนย้ายแรงงานฝีมือ เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ประกอบการไทยปรับตัวและเตรียมความพร้อมในการแข่งขันมากขึ้น ทางด้านผลประโยชน์ด้านประชาสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์การมนุษยธรรมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างประชาคมอาเซียนอย่างยั่งยืน ตลอดจนความร่วมมือเพื่อลดผลกระทบที่เกิดจากสิ่งแวดล้อม (กระทรวงการต่างประเทศ กรมอาเซียน, 2556) ประเทศไทยได้

ประกาศเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะแรก 5 จังหวัด ใน 6 พื้นที่ชายแดน ได้แก่ 1) จังหวัดตาก 2) จังหวัดมุกดาหาร 3) จังหวัดสระแก้ว 4) จังหวัดตราด และ 5) จังหวัดสงขลา การพัฒนาในระยะที่สอง จำนวน 5 จังหวัด ได้แก่ 1) จังหวัดกาญจนบุรี 2) จังหวัดเชียงราย 3) จังหวัดหนองคาย 4) จังหวัดนครพนม และ 5) จังหวัดนราธิวาส โดยวัตถุประสงค์ของการพัฒนาพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อสร้างฐานการผลิตเพื่อเชื่อมโยงกับอาเซียนและพัฒนาเมืองชายแดน (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ, 2558; สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน, 2558)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ระบุยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่สำคัญ ในยุทธศาสตร์ที่ 9 การพัฒนาภาคเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจ คือ การพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนซึ่งเป็นประตูเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยมีพื้นที่เป้าหมายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดน 10 พื้นที่ คือ ตาก สระแก้ว สงขลา หนองคาย นครพนม มุกดาหาร ตราด กาญจนบุรี เชียงราย และนราธิวาส มีแนวทางการพัฒนาที่สำคัญ เช่น 1) ส่งเสริมและอำนวยความสะดวกต่อการลงทุนในพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายแดน 2) สนับสนุนและยกระดับการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ 3) ส่งเสริมให้ภาคประชาชนและภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น มีอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานจำนวนมากสนใจไปลงทุนในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ มีความสะดวกในการกระจายสินค้าไปยังประเทศเพื่อนบ้าน มีตลาดผู้บริโภคในประเทศที่เชื่อมต่อกับชายแดนของประเทศไทยมากขึ้น ผู้ประกอบการได้สิทธิประโยชน์ด้านภาษีอากรที่มากกว่าการประกอบธุรกิจหรือการลงทุนในพื้นที่ทั่วไป ได้รับประโยชน์จากการใช้แรงงานต่างด้าวที่จะสามารถมาทำงานในโครงการได้ นอกจากนี้ ยังมีมาตรการสนับสนุนด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างระบบสาธารณูปโภคที่จำเป็นเพื่อรองรับการพัฒนาการเติบโตในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน, 2558) การพัฒนาเป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ พื้นที่ในชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษต้องมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อย่างค่อยเป็นค่อยไป เมื่อมีการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน เช่น การส่งเสริมผู้ประกอบการให้มีการลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน ทำให้มีการพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รายได้และเศรษฐกิจท้องถิ่นดีขึ้น แต่ขณะเดียวกันการลงทุนของคนต่างถิ่นสูงขึ้นก่อให้เกิดการแข่งขันทางเศรษฐกิจมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้ชุมชนต้องรับวัฒนธรรมจากชุมชนหรือสังคมอื่น นอกจากนี้ ยังส่งผลอีกหลายด้าน ได้แก่ การลดลงของปัญหา

การย้ายถิ่นฐานของคนในพื้นที่ การไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพเศรษฐกิจและสังคมใหม่ ซึ่งอาจมีการแข่งขันสูงขึ้นจากคนในพื้นที่อื่น การเคลื่อนย้ายแรงงานต่างด้าวหรือแรงงานจากพื้นที่อื่น ๆ นำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา (สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา [องค์การมหาชน], 2558)

การเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวจากวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในแบบเดิม เช่น การทำการเกษตร ทำสวน ทำไร่ ในลักษณะการประกอบอาชีพเพื่อการยังชีพ มาสู่การลงทุนทางสังคมโดยช่วยเหลือกันในกลุ่มชุมชนเพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองสร้างเครือข่ายในการสร้างประโยชน์แก่ชุมชน ในขณะที่เดียวกันคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่ดีงาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นสิ่งที่ต้องมีการศึกษาเนื่องจากมีผลต่อประชาชนในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ และเป็นสิ่งที่ควรเรียนรู้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาในประเด็น ได้แก่ 1) ทูทางสังคมของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นอย่างไร 2) การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นอย่างไร และ 3) รูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษควรมีรูปแบบอย่างไร

ผู้วิจัยมีข้อจำกัดในระยะเวลาการดำเนินการวิจัยจึงกำหนดพื้นที่ศึกษา ในเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะแรก จำนวน 2 จังหวัด คือ จังหวัดสระแก้ว และจังหวัดตาก โดยเลือกชุมชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษกำหนดให้เป็นเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งรัฐสนับสนุนในโครงสร้างพื้นฐานสิทธิประโยชน์จากการลงทุน การบริหารแรงงานต่างด้าวแบบไป-กลับ การให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จ เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม และเป็นชุมชนที่มีฐานความรู้ด้านทุนทางสังคม สามารถนำมาใช้เพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อการปรับตัวของชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ
2. เพื่อวิเคราะห์การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เพื่อทำความเข้าใจกรณีศึกษาในเรื่องรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

1.1 การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน เขตเศรษฐกิจพิเศษ และชุมชนกรณีศึกษา เช่น บันทึกประวัติความเป็นมาชุมชน บันทึกกิจกรรมของชุมชน บันทึกเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชน

1.2 การศึกษาภาคสนาม เพื่อถอดบทเรียนของพื้นที่ศึกษา โดยศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ วิเคราะห์การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และเชื่อมโยงไปสู่การกร่างรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.2.1 พื้นที่ศึกษา เลือกพื้นที่ที่สามารถตอบปัญหาที่ต้องการได้ มีความเป็นไปได้ที่จะเข้าศึกษา และผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์การเลือกชุมชนเพื่อให้สามารถตอบวัตถุประสงค์การศึกษา โดยใช้เทคนิค Snowball ผู้วิจัยติดต่อขอข้อมูลจากผู้ที่ทำงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในพื้นที่จังหวัดตากและสระแก้วเพื่อสอบถามเกี่ยวกับพื้นที่ชุมชนที่ตรงตามวัตถุประสงค์ โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกชุมชน ได้แก่ 1) ตั้งอยู่ในบริเวณเขตเศรษฐกิจพิเศษ 2) ได้รับผลกระทบในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม 3) เป็นชุมชนที่มีฐานความรู้ด้านทุนทางสังคม 4) มีการเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ 5) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในชุมชน และสมาชิกในชุมชน มีความสมัครใจและให้ความร่วมมือในงานวิจัย

ผู้วิจัยคัดเลือกกรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน โดยใช้การวิจัยภาคสนามในชุมชนบ้านโพธิ์ทอง หมู่ที่ 11 ตำบลแม่กาษา อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และชุมชนบ้านโสนน้อย หมู่ที่ 2 ตำบลท่าข้าม อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ทั้ง 2 ชุมชน ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษได้รับผลกระทบในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมโดยตรง ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง ตั้งอยู่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ตำบลแม่กาษา อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก โดยศักยภาพของพื้นที่จังหวัดตาก เชื่อมต่อกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ในปี พ.ศ. 2559 (เดือนมกราคม-พฤศจิกายน 2559) การค้าชายแดนไทยกับเมียนมาร์

มีมูลค่าการค้ารวม 171,543.55 ล้านบาท โดยแบ่งเป็นการส่งออกมูลค่า 98,992.55 ล้านบาท และการนำเข้ามูลค่า 72,551 ล้านบาท โดยพิจารณารายด้านมูลค่าการค้าส่งออกและนำเข้าชายแดนไทย-เมียนมาร์ ด่านแม่สอด จังหวัดตาก มีมูลค่าการค้าส่งออกชายแดนไทย-เมียนมาร์ เป็นอันดับที่ 1 มีมูลค่าการค้าส่งออก 72,997.06 ล้านบาท และมีมูลค่าการค้านำเข้าชายแดนไทย-เมียนมาร์ เป็นอันดับที่ 5 โดยมีมูลค่าการค้านำเข้า 3,617.78 ล้านบาท (กระทรวงพาณิชย์ กรมการค้าต่างประเทศ, 2559) ชุมชนบ้านโสนน้อย ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ตำบลท่าข้าม อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว โดยจังหวัดสระแก้ว เชื่อมต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา ในปี พ.ศ. 2559 (เดือนมกราคม-พฤศจิกายน 2559) การค้าชายแดนไทยกับกัมพูชา มีมูลค่ารวม 111,578.21 ล้านบาท โดยแบ่งเป็นการส่งออกมูลค่า 93,193.84 ล้านบาท และนำเข้ามูลค่า 18,384.37 ล้านบาท โดยพิจารณารายด้านมูลค่าการค้าส่งออกและนำเข้าชายแดนไทย-กัมพูชา ด่านอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว มีมูลค่าการค้าส่งออกชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอันดับที่ 1 มีมูลค่าการค้าส่งออกชายแดนไทย-กัมพูชา 49,553.46 ล้านบาท และมีมูลค่าการค้านำเข้าชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอันดับที่ 1 มูลค่าการค้านำเข้า 5,266.57 ล้านบาท (กระทรวงพาณิชย์ กรมการค้าต่างประเทศ, 2559)

1.2.2 กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (key informants) กำหนดเกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ เป็นการกำหนดผู้ตอบที่เฉพาะเจาะจงว่าผู้ตอบให้ข้อมูลที่ลึกซึ้ง กว้างขวาง และครอบคลุมกับวัตถุประสงค์ของผู้วิจัย (สุภางค์ จันทวานิช, 2559) ผู้วิจัยแบ่งผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผู้นำ คณะกรรมการ สมาชิกวัยเด็ก เยาวชน สมาชิกวัยทำงาน สมาชิกวัยผู้สูงอายุ โดยมีผู้ให้ข้อมูลจากชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 23 คน และชุมชนบ้านโสนน้อย จำนวน 9 คน รวมผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในกลุ่มที่ 1 ของทั้ง 2 ชุมชน จำนวน 32 คน

กลุ่มที่ 2 เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจาก 2 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 5 คน ประกอบด้วย ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 4 คน เป็นผู้ให้ข้อมูลจากอำเภอแม่สอด จำนวน 1 คน จากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดตาก จำนวน 1 คน จากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่สอด จำนวน 1 คน และจากองค์การบริหารส่วนตำบลแม่กาษา จำนวน 1 คน และชุมชนบ้านโสนน้อย จำนวน 1 คน จากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภออรัญประเทศ

กลุ่มที่ 3 ผู้ให้การสนับสนุน เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อเสนอแนะด้านการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานภาคเอกชน รวมทั้งสิ้น 6 คน จาก 2 ชุมชน ได้แก่

ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 4 คน ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ หน่วยงานสำนักงานเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตาก จำนวน 1 คน สำนักงานพัฒนาธุรกิจการค้าจังหวัดตาก จำนวน 1 คน และผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาคเอกชน จำนวน 2 คน จากหอการค้าจังหวัดตาก และชุมชนบ้านโสนน้อย จำนวน 2 คน ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ คือ ศูนย์ให้บริการ SME ครบวงจร จังหวัดสระแก้ว จำนวน 1 คน และจากภาคเอกชน คือ หน่วยงานหอการค้าจังหวัดสระแก้ว จำนวน 1 คน

1.2.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มของชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 2 ครั้ง และชุมชนบ้านโสนน้อย จำนวน 1 ครั้ง โดยเกณฑ์การคัดเลือกผู้สนทนากลุ่ม คือ มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับการนำทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม มีบทบาทในการทำงานในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนและเห็น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในพื้นที่ จากเกณฑ์การคัดเลือกดังกล่าวทำให้ได้ผู้เข้าร่วม การสนทนากลุ่มจาก 2 ชุมชน จำนวน 14 คน ประกอบด้วย ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 5 คน ในการสนทนา กลุ่มครั้งที่ 1 และ 2 และชุมชน จำนวน 4 คน ในการสนทนากลุ่มครั้งที่ 1

1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยภาคสนาม ประกอบด้วย แนวการสัมภาษณ์เชิงลึก และประเด็น การสนทนากลุ่ม โดยแนวการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มที่ 1 และ 2 ประกอบด้วย คำถาม 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 บริบททั่วไปของกรณีศึกษา ส่วนที่ 2 ทุนทางสังคมของชุมชนและการเรียนรู้การใช้ ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ การนำทุน ทางสังคมของชุมชนมาใช้ในการตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ปัจจัย เงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการนำทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและ สังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และแนวการสัมภาษณ์ เชิงลึก (in-depth interview) สำหรับกลุ่มที่ 3 ประกอบด้วย แนวคำถามเกี่ยวกับข้อเสนอแนะด้าน การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจ พิเศษ และแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และใช้เครื่องมือประเด็นการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) เกี่ยวกับประเด็นบริบททั่วไปของกรณีศึกษา ทุนทางสังคมของชุมชน การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจ พิเศษ ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการนำทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

1.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแบ่งออกเป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการศึกษาในภาคสนาม ได้แก่ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับประเด็นในวัตถุประสงค์การวิจัย ประเด็นคำถามเกี่ยวข้องกับบริบททั่วไปของกรณีศึกษา ทิศทางสังคมของชุมชน การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ รูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ 2) การสังเกต ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ศึกษากิจกรรมของชุมชน โดยผู้วิจัยเข้าพักอาศัยในชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จังหวัดตาก และอาศัยในที่พักที่ใกล้กับชุมชนบ้านสันน้อย จังหวัดสระแก้ว ในช่วงเก็บข้อมูล นอกจากนี้ ผู้วิจัยสังเกตสภาพโดยทั่วไปของชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลมาใช้วิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกตจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และ 3) การสนทนากลุ่ม โดยมีเนื้อหาการสนทนากลุ่มในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบริบททั่วไปของกรณีศึกษา ทิศทางสังคมของชุมชน การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และแนวทางการปรับตัวของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) โดยพิจารณาจากแหล่งที่มาของข้อมูลที่ได้ได้แก่ เวลา เช่น การสัมภาษณ์และสังเกตในเวลาที่แตกต่างกัน บุคคล เช่น การสัมภาษณ์และการสังเกตบุคคลที่หลากหลายในประเด็นเดียวกันในชุมชนกรณีศึกษา และการสัมภาษณ์ในประเด็นเดียวกันจากผู้ให้ข้อมูลอย่างน้อย 3 คน จากกรณีศึกษา และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการ (methodological triangulation) เป็นการรวบรวมข้อมูลที่หลากหลายวิธี คือ การเก็บข้อมูลในประเด็นเดียวกัน แต่ใช้วิธีการหลายรูปแบบ เช่น การสนทนากลุ่ม การสังเกต การสัมภาษณ์ในประเด็นเดียวกัน

1.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความข้อมูลแบบอุปนัยโดยการตีความสร้างข้อสรุปหรือรูปแบบหรือสภาพการณ์ที่ได้จากการรวบรวมข้อมูล เพื่อเชื่อมโยงไปถึงการหาข้อสรุปในการศึกษา ผู้วิจัยดำเนินการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.5.1 ยกวางรูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลง

ทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษและการตรวจสอบ (ร่างรูปแบบ 1) ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จาก วัตถุประสงค์การวิจัยในข้อที่ 1 และข้อที่ 2 มายกร่างแนวทางรูปแบบการเรียนรู้ (ร่างรูปแบบ 1) โดยใช้ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยประกอบ เช่น แนวคิดทุนทางสังคม ศึกษาทุนทางสังคมตามแนวคิดของ วรวิมล โรมรัตนพันธ์ (2548) เสรี พงศ์พิศ (2551) Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2007) โดยทุนทางสังคมเป็นการรวมตัวกันของบุคคล มีการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือ กัน แนวคิดเรื่อง Agency ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ Pierre Bourdieu (n.d., อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2553) จากนั้นนำร่างแนวทางดังกล่าวไปตรวจสอบโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำ ชุมชน สมาชิกในชุมชน ตัวแทนผู้ให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ และตัวแทนผู้ให้ข้อมูลหน่วยงานจาก ภาคเอกชนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านโพธิ์ทองและชุมชนโสทรน้อย ซึ่งมีคุณสมบัติ ได้แก่ เป็นผู้มิบทบาท ในการขับเคลื่อนการเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในเขตเศรษฐกิจพิเศษให้เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผู้มีส่วนสนับสนุนหรือให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการขับเคลื่อน การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจ พิเศษ ผู้ให้ข้อมูลในชุมชนบ้านโพธิ์ทอง จำนวน 15 คน และตัวแทนพิจารณาร่างรูปแบบการเรียนรู้ฯ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในชุมชนบ้านโสทรน้อย จำนวน 7 คน รวมเป็นผู้ให้ข้อมูลเพื่อตรวจสอบรูปแบบ การเรียนรู้ฯ (ร่างรูปแบบ 1) จำนวน 22 คน

1.5.2 การตรวจสอบ (ร่างรูปแบบ 2) ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 6 คน โดยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง เพื่อให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะรูปแบบการเรียนรู้ฯ (ร่างรูปแบบ 2) ประกอบด้วย นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญที่มีความเกี่ยวข้องด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน จากนั้น นำข้อมูลที่ได้มาปรับปรุงแนวทาง (ร่างรูปแบบ 2) โดยปรึกษาร่วมกันกับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ปรับปรุง และพัฒนาเป็นแนวทางให้มีความสมบูรณ์ ก่อนนำเสนอเป็นรูปแบบฯ สมบูรณ์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. ทุนทางสังคมของชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนประเพณี วัฒนธรรม และทุนสถาบัน
2. การเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประกอบด้วย

2.1 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ 1) การศึกษาดูงาน 2) การฝึกอบรม 3) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 4) การศึกษาด้วยตนเอง 5) การมีส่วนร่วมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ 6) ประชาสัมพันธ์แนะนำ 7) บุคคลในครอบครัวให้คำแนะนำ 8) การเรียนรู้จากประสบการณ์ 9) การเรียนรู้โดยใช้กระบวนการกลุ่ม 10) การเรียนรู้จากปัญหา และ 11) การศึกษาจากบุคคลแบบอย่าง

2.2 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่ 1) วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน 2) การประกอบอาชีพ 3) ภาษา 4) การใช้สื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ 5) สาธารณสุข 6) การตลาด 7) กฎหมายในชีวิตประจำวัน 8) ความรู้เกี่ยวกับอาเซียน 9) ความรู้เกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ 10) ทักษะการสื่อสาร 11) ทักษะการประสานงาน 12) ทักษะการดำรงชีวิต 13) ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ 14) ทักษะการเข้าร่วมกิจกรรม และ 15) ทักษะการบริหารจัดการชุมชน

2.3 แหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) ครอบครัว 2) ศาสนสถาน 3) สถานศึกษา 4) ศูนย์เรียนรู้ของชุมชน 5) แหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ 6) พื้นที่การประกอบอาชีพ 7) กลุ่ม/องค์กร 8) อินเทอร์เน็ต 9) หน่วยงานภาครัฐ และ 10) เวทีสาธารณะ

2.4 กลไกการขับเคลื่อนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) ผู้เชี่ยวชาญ 2) ผู้นำ คณะกรรมการ 3) การสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน 5) การสนับสนุนจากครอบครัว 6) การสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 7) การมีส่วนร่วมของสถาบัน/องค์กรต่าง ๆ 8) การรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายการทำงานของกลุ่ม และ 9) การสร้างกิจกรรมที่หลากหลายในชุมชน

3. รูปแบบการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ มี 3 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบผู้นำขับเคลื่อนชุมชน 2) รูปแบบสมาชิกในชุมชนขับเคลื่อนชุมชน และ 3) รูปแบบหน่วยงานภายนอกขับเคลื่อนชุมชน การพัฒนาการเรียนรู้ของทั้ง 3 รูปแบบมีองค์ประกอบที่เหมือนกัน ได้แก่ เป็นการพัฒนาการเรียนรู้บนฐานของทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยทุนทางสังคมประกอบด้วยทุนมนุษย์ ทุนประเพณี วัฒนธรรม และทุนสถาบัน มีการเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยมีองค์ประกอบของวิธีการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ แหล่งเรียนรู้ และกลไกการขับเคลื่อนการเรียนรู้ ในด้านวิธีการเรียนรู้ ในภาพรวมเป็นวิธีการเรียนรู้จากตัวผู้เรียนรู้อย่าง เช่น การศึกษาด้วยตนเอง การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากตัวบุคคล เช่น ประชาสัมพันธ์แนะนำ บุคคลในครอบครัวให้แนะนำ นอกจากนี้ ยังมีวิธีการเรียนรู้จากช่องทางที่หลากหลาย เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม สอดคล้องกับแนวคิดของ อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2549)

ที่ให้แนวคิดด้านองค์ประกอบของการเรียนรู้ ด้านวิธีการเรียนรู้ควรมีช่องทางการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย ทางด้านเนื้อหา/องค์ความรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาพรวมมีความสอดคล้องกับความจำเป็นของชุมชนเป็นหลัก เช่น ความรู้เกี่ยวกับ เขตเศรษฐกิจพิเศษ ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความรู้ ด้านสาธารณสุข ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น ความรู้ด้านวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ความรู้ ทางด้านภาษา ความรู้เกี่ยวกับการใช้สื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ ความรู้ทางด้านกฎหมายในชีวิตประจำวัน ความรู้เกี่ยวกับอาเซียน

นอกจากนี้ กลไกการส่งเสริมการเรียนรู้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลหรือ ความสัมพันธ์ของบุคคลกับกลุ่มองค์กรทำให้เกิดความรู้ใหม่ หรือการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ทำให้เกิด การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ เช่น การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน การสนับสนุนจากครอบครัว การสร้างเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของสถาบัน/องค์กรต่าง ๆ การรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย การทำงานของ กลุ่ม การสร้างกิจกรรมที่หลากหลายในชุมชน ในด้านผู้ขับเคลื่อนชุมชนในการเรียนรู้บนฐานทุนทางสังคม ของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้งสามรูปแบบมีบทบาท ของผู้กระทำการขับเคลื่อนที่แตกต่างกันในแต่ละรูปแบบ บทบาทของผู้นำในการขับเคลื่อนชุมชนเพื่อตั้งรับ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ได้แก่ 1) วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการ ของสมาชิกในชุมชน 2) สร้างความเข้าใจแก่สมาชิกในชุมชน 3) กำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนร่วมกับ สมาชิกในชุมชน 4) สนับสนุนความรู้ให้แก่สมาชิกในชุมชน 5) พัฒนาโครงการ/กิจกรรมชุมชนร่วมกับสมาชิก ในชุมชน 6) สร้างเครือข่ายสนับสนุนการทำงานของชุมชน 7) ประเมินผลการดำเนินงานของชุมชน โดยมีผู้นำและสมาชิกชุมชน ร่วมประเมินผลการดำเนินงานของชุมชน 8) เวทีสาธารณะ ผู้นำเผยแพร่ ความรู้สู่เวทีสาธารณะ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำความรู้ปรับปรุงพัฒนาชุมชน ตลอดจนผู้นำมีบทบาท สำคัญในการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนแสดงออกต่อเวทีสาธารณะ โดยสมาชิกในชุมชนมีความพร้อมใน การเรียนรู้ มีส่วนร่วมในโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

บทบาทของสมาชิกในชุมชนในการขับเคลื่อนชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีการดำเนินการ คือ 1) สมาชิกตระหนักรู้วิเคราะห์ปัญหาความต้องการ พัฒนาตนเองและชุมชน 2) ค้นหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ 3) สร้างความรู้ ความเข้าใจด้วยตนเอง 4) นำความรู้ไปใช้ในการวางแผนและดำเนินโครงการ/กิจกรรมของชุมชน 5) มีส่วนร่วมประเมินผลโครงการ/กิจกรรมของชุมชน และ 6) สมาชิกชุมชนแสดงออกต่อเวทีสาธารณะ

โดยร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในชุมชน ระหว่างชุมชนและหน่วยงานภายนอกประชาสัมพันธ์ชุมชนสู่สาธารณะ และรูปแบบหน่วยงานภายนอกขับเคลื่อนชุมชน ปัจจัยเงื่อนไขการใช้รูปแบบ คือ หน่วยงานภายนอกเป็นผู้สนับสนุนการขับเคลื่อนการพัฒนาโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน มีส่วนร่วมกับสมาชิกในชุมชน และสนับสนุนทรัพยากรด้านต่าง ๆ ในการดำเนินโครงการ/กิจกรรมของชุมชน เพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ บทบาทของหน่วยงานภายนอกในการขับเคลื่อนชุมชน เพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีการดำเนินการ คือ 1) วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของสมาชิกในชุมชน 2) สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่สมาชิกในชุมชน 3) วางแผนและการดำเนินโครงการ/กิจกรรมร่วมกับชุมชน 4) การประเมินผลโครงการ/กิจกรรมร่วมกับชุมชน และ 5) สนับสนุนสมาชิกในชุมชนแสดงออกต่อเวทีสาธารณะ

อภิปรายผล

1. ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านโพธิ์ทองมีลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นชุมชนที่มีการพัฒนาเป็นหมู่บ้านเพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านโสนน้อยมีลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นแนวทางของหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง โดยผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของ Pierre Bourdieu (n.d., อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน, 2553) ซึ่งได้อธิบายสรุปไว้ว่า แนวคิดเรื่องคุณลักษณะสำคัญของ Habitus ซึ่งเป็นการอธิบายถึงรายละเอียดว่าเป็นความโน้มเอียงของอุปนิสัย (disposition) เช่น วิธีการใช้ร่างกาย วิธีคิด รสนิยม การกระทำ ของปัจเจกบุคคลที่อยู่ใน social field แต่ละประเภท ซึ่งหากเปรียบกับสมาชิกในชุมชนบ้านโพธิ์ทอง สมาชิกมีความคิด ความรู้สึกและการกระทำของสมาชิกในชุมชนที่คนในสังคมรับรู้ ว่า สมาชิกในชุมชน มีไมตรีที่ดี มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน และสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ของชุมชนเป็นอย่างดี

ชุมชนบ้านโสนน้อย habitus มีความแตกต่างจากชุมชนบ้านโพธิ์ทอง กล่าวคือ สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากการพัฒนาของชุมชนมีอัตลักษณ์ที่พัฒนาชุมชนในแนวทางตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การดำเนินชีวิต ความคิด การกระทำต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชน เน้นการพัฒนาจากระบบภายในของชุมชนก่อน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ขยายการพัฒนาชุมชนตามความสามารถ และมีการหล่อหลอมให้สมาชิกในชุมชนดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ชุมชนให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการที่ดิน น้ำ เพื่อการทำเกษตรของสมาชิกในชุมชน แนวคิดของบุรีดิเยอด้านทุนที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรมซึ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของ

วัตถุ ปรากฏชัดเจนในรูปแบบของสินค้าที่ระลึกภายใต้อัตลักษณ์ ที่เป็นต้นทุนหลักของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง มีการผลิตสินค้าที่ระลึก เช่น การทอผ้าฝ้าย เพื่อจำหน่ายให้นักท่องเที่ยวและสมาชิกในชุมชน ชุมชนบ้านโสนน้อย ผลิตข้าวในนามชุมชนโสนน้อย ซึ่งสินค้าเหล่านี้เป็นการปรากฏด้วยวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น แนวคิดของบูร์ดิเยอ ด้านทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน (institutionalised form) เช่น ชุมชนบ้านโพธิ์ทอง ได้รับการพัฒนาเป็นหมู่บ้าน OTOP เพื่อการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2558 ได้รับการรับรองจากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ชุมชนบ้านโสนน้อยได้รับการพัฒนาเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบในระดับตำบล และได้รับรางวัลการประกวดหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงในปี พ.ศ. 2555 โดยได้รับการรับรองจากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ซึ่งจากการได้รับการรับรองทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จักมากขึ้น แนวคิดของบูร์ดิเยอด้านทุนทางสังคมเป็นทุนที่สำคัญ ของชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 2 ชุมชน โดยเฉพาะการรวมกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ร่วมกันวางไว้ โดยพบว่า กลุ่มสามารถรวมกันได้ โดยมีพื้นฐานจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูล มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

2. ผลการศึกษา พบว่า การตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษของชุมชนบ้านโพธิ์ทองและชุมชนบ้านโสนน้อย ให้ความสำคัญกับการมองภาพรวม มุ่งความสำเร็จที่เป้าหมายรวมของชุมชน การดำเนินการพัฒนาของชุมชนสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons (1902-1979, อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2557) โดยแนวคิดของ ทัลคอตต์ พาร์สันให้ความสำคัญ ได้แก่ 1) มองสังคมในลักษณะภาพรวม มองในลักษณะระบบ หรือส่วนต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน 2) เหตุและผลของการกระทำจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน 3) สังคมมีสภาพเป็นดุลยภาพเชิงพลวัต (dynamic equilibrium) การปรับตัวสนองต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอก แนวโน้ม คือ การมุ่งสู่เสถียรภาพ 4) การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นในลักษณะของการปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ปัจจัยพื้นฐานสำคัญในการสร้างบูรณาการของสังคม คือ ฉันทามติทางค่านิยม (ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2557) การทำงานของทั้ง 2 ชุมชน มีลักษณะเป็นไปตามแนวทางของทัลคอตต์ พาร์สัน คือ การดำเนินการตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน เริ่มจากผู้นำ คณะกรรมการ และสมาชิกในชุมชน ตระหนักถึงสภาพปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับชุมชนในเรื่อง การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หากสมาชิกในชุมชนไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ อาจทำให้ชุมชนประสบปัญหา กลุ่มผู้นำ ซึ่งมีทั้งผู้นำแบบที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการชุมชน และผู้นำแบบไม่เป็นที่ทางการ เช่น ปราชญ์ชุมชน ผู้อาวุโส เป็นผู้มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยการสร้างแนวร่วมของ

สมาชิกในชุมชนให้มีบทบาทเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโครงการและกิจกรรมของชุมชนเพื่อ
ตั้งรับการเปลี่ยนแปลง

การปรับตัว (adaptation) คือ ชุมชนแสวงหาทุนที่มีอยู่ในชุมชน เป็นหลักในการพึ่งพาตนเอง
เช่น การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากเป็นแหล่งที่
ดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนมีการศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อการปรับตัวเอง
เช่น การพัฒนาด้านอาชีพจากการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง มีการปรับเป็นการเกษตรยุคใหม่ ที่เน้นคุณภาพ
ของผลผลิต และปรับปรุงวิธีการเพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น

การบรรลุเป้าหมาย (goal attainment) มีการกำหนดเป้าหมายของชุมชนในการทำงาน
แต่ละโครงการ/กิจกรรมของชุมชน และมีเป้าหมายรวมคือการบรรลุเป้าหมายของแต่ละกลุ่มอาชีพและ
สร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจให้กับชุมชน

การบูรณาการ (integration) คือ การประสานงานและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยย่อย
ต่าง ๆ ของชุมชนมีการประชุมของชุมชนในทุก ๆ เดือน และการประชุมในวาระพิเศษ เพื่อให้สมาชิกของ
ชุมชน และกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เสนอแนะการทำงานร่วมกัน

การสร้างระเบียบ (latency) คือ สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินการสร้างระเบียบของ
ชุมชน มีการสื่อสารทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน และผู้มาศึกษาชุมชน เช่น ระเบียบ เรื่องการดูแลและ
รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3. รูปแบบการเรียนรู้พื้นฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
และสังคมในเขตเศรษฐกิจพิเศษให้ความสำคัญกับผู้ขับเคลื่อนการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำ สมาชิกในชุมชน และ
หน่วยงานภายนอก ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่ายในการประสานงานหรือการทำงานร่วมกัน
เพื่อขับเคลื่อนการเรียนรู้พื้นฐานทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ สอดคล้องกับงานวิจัยของ รจนา นิลมานนท์ (2554) ที่พบว่า ปัจจัยสนับสนุน
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำ แบ่งออกเป็น 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายใน
ชุมชน ประกอบด้วย ภาวะผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน การประสบปัญหาด้วยตนเอง
ความต่อเนื่องของการดำเนินการและค่านิยมทางด้านการศึกษา และปัจจัยภายนอกชุมชน ประกอบด้วย
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การรับความรู้จากภายนอกชุมชน และการประสานงานกับ
หน่วยงานภาครัฐ ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ อัญธิกา ชั่งกฤษ (2554) ซึ่งสรุปผลการวิจัยว่า
ปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมจิตสำนึกการมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) ผู้นำ

การเปลี่ยนแปลง เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน เป็นแบบอย่างเป็นผู้สอนถ่ายทอดความรู้และกระตุ้นให้เกิดความตระหนักในการมีส่วนร่วม

2) สถาผู้นำองค์กรชุมชน สถาผู้นำ คณะแกนนำชุมชนเป็นตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชนสมัครใจและได้รับการยอมรับ

3) ความตระหนักในปัญหาและการเปลี่ยนแปลง ร่วมเห็นปัญหา รู้สึกว่าเป็นปัญหาของตนเอง

4) การรวมกลุ่มภายในชุมชน และ 5) การสนับสนุนจากภาคีเครือข่าย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษ ควรส่งเสริมการปรับตัวทางด้านการประกอบอาชีพ เช่น การทำการเกษตรเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ เรียนรู้ในการปรับตัวในการประกอบอาชีพ เช่น อาชีพเสริม ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การแปรรูปสินค้า ควรส่งเสริมการพัฒนาธุรกิจชุมชน โดยศึกษาด้านการตลาด ความต้องการสินค้าของลูกค้าจากภายในประเทศ ความต้องการสินค้าของลูกค้าจากประเทศใกล้เคียง

1.2 ข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาสังคมในชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษ รักษาวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชุมชน ส่งเสริมการถ่ายทอดการเรียนรู้วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนให้แก่รุ่นต่อไป เรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมที่หลากหลาย สื่อสารทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน และสื่อสารแนวทางการประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งส่งเสริมบทบาทของสมาชิกในแต่ละวัย เช่น ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน ให้มีการถ่ายทอดจากปราชญ์ชุมชน ให้คำแนะนำในแนวทางการบริหารจัดการชุมชน และเปิดโอกาสให้สมาชิกวัยเด็ก เยาวชนได้เรียนรู้การทำงานของผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน สมาชิกวัยทำงาน และสมาชิกวัยผู้สูงอายุ

1.3 ข้อเสนอแนะในด้านการพัฒนาสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เขตเศรษฐกิจพิเศษ ควรส่งเสริมด้านการให้ความรู้กับสมาชิกชุมชนในด้านสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม ให้เรียนรู้การป้องกันและควบคุมโรคต่าง ๆ เรียนรู้การรักษาสุขภาพของตนเอง ความสะอาดและสภาพแวดล้อมที่ถูกสุขลักษณะของชุมชน

1.4 ข้อเสนอแนะในด้านการพัฒนาการศึกษาในชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษ ส่งเสริมการเรียนรู้ของสมาชิกของชุมชนให้เตรียมพร้อมในการตั้งรับการเปลี่ยนแปลงโดยการตระหนักรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเอง และสถานการณ์ต่าง ๆ ส่งเสริมความรู้ที่จำเป็นแก่ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และ

สมาชิกชุมชน เช่น เรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของประเทศใกล้เคียงพื้นที่ชุมชน กฎหมายในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมให้ความรู้ด้านเขตเศรษฐกิจพิเศษกับสมาชิกในชุมชน และประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เช่น หน่วยงานวิชาการ โรงเรียน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน หน่วยงานภาคประชาสังคม เพื่อส่งเสริมการศึกษาในชุมชน เช่น การแนะแนวการศึกษาที่เหมาะสมกับการทำงานในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ การให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับตัวในการประกอบอาชีพ

1.5 ข้อเสนอแนะในด้านการพัฒนาการปกครองในชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และสมาชิกในชุมชนร่วมวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับชุมชน และกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้ ร่วมมือกับสมาชิกชุมชนและหน่วยงานภายนอกชุมชน เช่น หน่วยงานภาครัฐในการแจ้งข่าวสารที่สำคัญต่อผู้เกี่ยวข้อง รับผิดชอบต่อข้อมูลข่าวสารในสถานการณ์ต่าง ๆ และให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา

1.6 ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงาน ควรบูรณาการการทำงานร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ กับการทำงานร่วมกับชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นหลักในการพัฒนาและหน่วยงานต่าง ๆ เป็นผู้สนับสนุนเพื่อส่งเสริมความรู้ ความสามารถและพัฒนาศักยภาพของสมาชิกในชุมชน ให้ความสำคัญกับการนำทุนทางสังคมของชุมชน และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้และพัฒนาให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้การใช้ทุนทางสังคมของชุมชนเพื่อตั้งรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างพื้นที่ชุมชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และพื้นที่ชุมชนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ เพื่อศึกษาลักษณะการปรับตัวของชุมชนที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ความหลากหลายของสภาพพื้นที่ ความหลากหลายของกลุ่มคนในพื้นที่

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กระทรวงการต่างประเทศ กรมอาเซียน. (2556). 58 คำตอบ สู่ประชาคมอาเซียน 2558. กรมอาเซียน

กระทรวงการต่างประเทศ.

กระทรวงพาณิชย์ กรมการค้าต่างประเทศ. (2559). ภาพรวมการค้าชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน

มาเลเซีย เมียนมา สปป.ลาว กัมพูชา เดือนมกราคม-พฤศจิกายน 2559. <https://www.dft.go.th/>

Portals/3/ภาพรวมการค้าชายแดนไทย%20พ.ย%2059%20%2022.pdf

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2553). เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาพพิมพ์.

ชนิดา รักษ์พลเมือง. (2557). กระบวนการทัศน์พัฒนศึกษา. เดือนตุลา.

รจนา นิลมานนท์. (2554). กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำ กรณีศึกษา ชุมชนบางปรอก ตำบลบางปรอก อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยมหิดล. ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.

วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์. (2548). ทูทางสังคม. เดือนตุลา.

สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา (องค์การมหาชน). (2558). แนวทางและมาตรการเพื่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษบริเวณพื้นที่แนวชายแดนของไทย. สหมิตรพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ. (2558). เขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศไทย. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12. http://www.nesdc.go.th/ewt_news.php?new.php?nid=6420&filename=develop_issue

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน. (2558). คู่มือการลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. (2539). การศึกษากับการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย: การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2559). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (พิมพ์ครั้งที่ 23). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสรี พงศ์พิศ. (2551). ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น. พลังปัญญา.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย. วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.

อัญธิกา ชั่งกฤษ. (2554). กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมจิตสำนึกการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Organization for Economic Cooperation and Development. (2007). *Human capital: How what you know shapes your life*. OECD.